

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477+495)«09»

© Олександр Филипчук
(Чернівці)

ПІСЛЯ РУСЬКО-ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ВІЙНИ 968-971 рр.: ІОАНН ЦИМІСХІЙ І НАЙМАНЦІ РУСИ

У статті пропонується перечитання інформації короткої візантійської хроніки Продовження Никифора, Escorial Taktikon та Саги про Фіннбогі про службу русів у Константинополі. Автор дійшов до висновку, що велика група найманців русів могла вступити на службу до візантійського імператора Іоанна Цимісхія наприкінці 971-975 рр.

Ключові слова: Іоанн Цимісхій, Продовження Никифора, Русь, візантійська армія, етерія.

А. Филипчук

После русско-византийской войны 968-971 гг.: Иоанн Цимисхий и наемники русы

В статье предлагается перечитать информацию краткой византийской хроникой Продолжение Никифора, Escorial Taktikon и Саги о Финнбоги о службе русов в Константинополе. Автор пришел к выводу, что большая группа русов могла поступить на службу к византийскому императору Иоанну Цимисхию в конце 971-975 гг.

Ключевые слова: Иоанн Цимисхий, Продолжение Никифора, Русь, византийская армия, этерія.

О. Fylypchuk

After the Russo-Byzantine War 968-971: John I Tzimiskes and Rus' Mercenaries

The present article identifies the information of the short Byzantine chronicle The Continuator Nicephorus, Escorial Taktikon and the Saga of Finnbogi the Strong about the Rus' service in Constantinople. The author argues that some large group of Rus' could be hired to service to Byzantine emperor John I Tzimiskes in 971-975.

Key words: John I Tzimiskes, Continuator Nicephorus, Rus', the Byzantine Army, hetaeria.

Іоанн Цимісхій, приставши на пропозиції миру з боку русів, вирішив зменшити ціну своєї перемоги над ними. Затяжна війна з недавніми союзниками упродовж літа 971 р. залишила не лише значну кількість вбитих, особливо в останні дні кампанії, але й стимулювала імператора зберегти сили своєї

армії для неминучої війни на східному фронті¹. Після підписання угоди, схоже, великі групи русів діють на свій розсуд. Відтермінування повернення їх князя Святослава на Русь, можливо, свідчить на користь того, що руси намагалися знову перетворитися у добрих союзників для імператора, тепер уже для Іоанна Цимісхія. Попри те, що новий договір не регламентував статей про наймання русів на візантійську службу, його слова про допомогу з боку русів і дружбу руси могли тлумачити на свій лад. Завершення війни з візантійцями і замирення з ними для великої частини армії Святослава означало повернення на Русь або ж наймання до іншого правителя. Ця дилема, яка стала перед ними, схоже, викликала якісь незгоди і конфлікти, свідченням чого є як відтермінування повернення Святослава, так окреме повернення від нього одного із лідерів русів Свенельда. За словами Лева Диякона, велика кількість русів залишилися живими після битви під Доростолом і отримали по два медіми хліба кожен (ἐκάστω ἀνδρὶ μετρῶν ἀνὰ μεδίμων δύο)². Якщо навіть зважати на властиве для Лева Диякона перебільшення їх кількості (22 тис.)³, то все ж можна не сумніватися, що кількість уцілілих русів йшла на тисячі. У такому разі навіть поділ війська русів мало пояснює те, що Святослав відправився на Русь з невеликим військом, яке й загинуло разом з ним. Його невелика кількість пояснює й зимівлю Святослава у Білобережжі: київський князь, не маючи великих сил, не міг подолати печенігів. Зрештою, як би не розділяти вцілілих русів після битви під Доростолом на вірних Святославу і тих, хто пішов разом із Свенельдом, вочевидь, окремі їх групи мали свої візії майбутнього, яке не обов'язково співпадало із подальшими пригодами Свенельда та Святослава. Надавши продукти із припасів для візантійської армії русам, імператор Іоанн Цимісхій, мабуть, намагався не лише якомога швидшого замирення з ними, але й найняття якоїсь їх частини на службу. Останнє могло добре пояснити, чому на Русь повернулися не так багато русів, як зазначалося у джерелі. Однак Лев Диякон нічого не пише про найм русів Іоанном Цимісхієм. Їх доля мало цікавить також й Іоанна Скілицю та пізніших компіляторів його тексту. Однак, спробуємо відшукати аргументи на користь переходу великої кількості русів на службу до Іоанна Цимісхія.

Петер Шрайнер звернув увагу на один із списків *Продовження Никифора* до 1453 р., який дійшов у рукописі XVI ст., що зберігається у Саксонській земельній бібліотеці Дрездена. Стосовно часу

правління імператора Іоанна II Комніна читаємо невеликий запис:

Ἰωαννίκιος ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ πορφυρογέννητος ἔτη κδ', μῆνας ζ', ἡμέρας κγ', ἐπὶ τούτων ἐβαλτίσθησαν οἱ Ῥώσοι⁴.

Оскільки, звичайно, не можна співвідносити хрещення русів із часом Іоанна II Комніна (1118-1143), то Петер Шрайнер припустив, що тут йдеться про імператора Іоанна Цимісхія. Знаючи про його тривалі війни з русами, ймовірно, його ім'я було помилково випущено із джерела пізнього редактора *Продовження Никифора*. Шрайнер допустив, що у джерелі рукопису повідомлення про хрещення русів було записано на полях поряд із текстом, де мовилося про Іоанна Цимісхія, а вже тоді, коли маргіналії вписувалися у текст, воно було помилково віднесене до часу Іоанна II⁵. Враховуючи те, що ані Лев Диякон, ані Іоанн Скілиця не згадують хрещення русів під час правління Іоанна Цимісхія, Шрайнер припускає, що у свідомості редактора *Продовження Никифора* поразка князя-язичника Святослава мала відобразитись у прийнятті ним християнства. Все це вимагає іншого припущення, що історія поразки Святослава та його армії була добре відомою для компілятора. Цілком очевидно, що компілятор, працюючи над своїм текстом у середині XV ст., мав доступ до популярних (згідно з кількістю рукописів, які дійшли до нас) для читання візантійських хронік, у тому числі хроніки Іоанна Скілиці чи Іоанна Зонари. Проте у жодному із відомих описів візантійсько-руської війни не йдеться про хрещення русів і, тим більше, про хрещення Святослава. Це робить малоімовірним припущення, що поразка Святослава асоціювалася у ментальності компілятора з його хрещенням. Якщо у його джерелі зазначалося про хрещення русів у час правління Іоанна Цимісхія, то це могло стосуватися лише тих воїнів з армії Святослава, які не повернулися разом зі своїм князем чи Свенельдом на Русь і мали намір залишитися на візантійській службі.

У цьому контексті знаходить своє пояснення їх хрещення, яке Іоанн Цимісхій міг розглядати як запоруку їх лояльності до нього, так і уникнення можливості колишніх негараздів, які спричинили недавні союзники Никифора II Фоки. Вимога хрещення була й способом зміни їх образу в очах візантійської армії. Їх жахливі жертвоприношення, до яких вони вдалися під Доростолом, викликали ще свіжі спогади, як декілька місяців по тому, так і десятиліття пізніше⁶. Чи були вони описані у джерелі *Продовження Никифора* і що собою являв цей текст? Зважаючи на відсутність повідомлення про хрещення русів у Лева Диякона та Іоанна Скілиці, можна не сумніватися, що його також не було у спільному їх джерелі. Недавно Ентоні Калделліс припустив, що текст про перемогу Іоанна Циміс-

хія над русами був написаний одразу ж після походу і за своїх жанром мав подібність до твору Феодосія Диякона про похід Никифора Фоки⁷. У такому разі у його тексті, який пізніше почергово використали Лев Диякон та Іоанн Скілиця, мали читатися про хрещення русів, яке було ствердженням успіху імператора. Натомість у цьому тексті детально розповідається про тріумф Іоанна Цимісхія, де інформація про хрещення русів була б дуже доречною⁸.

Таким чином, повідомлення *Продовження Никифора* не лише не походить із кола джерел, якими користувалися вказані візантійські історики, але й вочевидь суперечить їм. З огляду на пізні походження нашого тексту, можна було б поставити його повідомлення під сумнів, як невдалий приклад роботи компілятора у середині XV ст., який поплутав імператорів і події з часу їх правління. Утім, можливості для пояснення походження цього фрагменту *Продовження Никифора* ще не вичерпані. Так, вочевидь спільне джерело між Левом Дияконом і Іоанном Скілицею стосувалося лише родини Фоки і не включало повідомлення про діяння Склірів⁹. Останні, скоріш за все, також мали свого глорифікатора, який описав їх «родинну історію» до 991 р¹⁰. Наскільки ці тексти могли бути доступними для компілятора у середині XV ст., чи може й раніше, наразі важко визначити, як і те, чи читалося там повідомлення про хрещення русів у час Іоанна Цимісхія. Зрештою, якщо інформація *Продовження Никифора* є правдивою, то «сліди» цього хрещення чи переходу значної групи русів на візантійську службу одразу ж після підписання угоди з ними чи дещо згодом можуть віднайти у інших джерелах. На щастя, такі є.

У 1972 р. Ніколас Ікономідіс опублікував один невідомий до того тактикон, який міститься у *cod. Scorialensis gr. R-II-11*¹¹. У літературі цей тактикон називають або ж за ім'ям видавця – *Тактикон Ікономідіса*, або ж, що частіше, за місцем зберігання рукопису – *Escorial Taktikon*. Ніколас Ікономідіс датував написання тактикону правлінням Іоанна Цимісхія, зазначаючи, що текст не міг бути складений до часу завершення кампанії імператора проти русів. Початки роботи над ним варто датувати дещо пізніше, можливо, після повернення імператора до Константинополя або ж під час його східних походів. Останнє впливає з того, що у тактиконі зафіксовані численні нововведення імператора, як переіменування міст у Болгарії, так і реформи вищого командування армії, зокрема реорганізація тагм та створення нових сил¹². На думку Бойяни Крсманович, у тому вигляді, у якому *Escorial Taktikon* дійшов до нас, він є незавершеним детальним переліком посад і титулів¹³. Залишається лише гадати, що перешкодило редактору цього тактикону довести роботу до кінця, можливо, це

пов'язано із смертю Іоанна Цимісіхія. Попри те, що тактикон містить адміністративні зміни впродовж 960-х рр., роки роботи над ним навряд чи виходять, на думку Ніколаса Ікономідіса, за 971-975 рр.¹⁴ Це не виключає можливості пізніших інтерполяцій, у перші роки правління Василя II, тим більше, текст дійшов у рукописі, який датується XI ст.

З-поміж багатьох нововведень у воєнній організації (їх детальний перелік простежено у дослідженні Бойяни Крсманович), вирізняється поява у тактиконі нових з'єднань, створення яких відбулося вже у час Іоанна Цимісіхія. Одним із таких загонів була таґма «безсмертних», скомплектована для війни з русами, за словами Лева Диякона, у 970 р.¹⁵ У списку тактикону зазначаються командуючі цього загону: домашик безсмертних (ὁ δομέστικός τῶν τῶν ἀθανάτων) і топотерит безсмертних (ὁ τοποτηρητής τῶν ἰκανάτων)¹⁶. Також у тексті йде мова про інший загін, про який, на відміну від безсмертних, нічого не пише Лев Диякон.

Серед переліку етерії у *Escorial Taktikon* бачимо появу нової етерії, командував якої названий у тексті як «етеріарх піхотинців» (ἐταρειάρχης τῶν πεζῶν)¹⁷. Звідки до середньої та третьої етерії додався у час Іоанна Цимісіхія ще інший загін – етерія піхотинців? Фіксація цієї нової етерії редактором тактикону свідчить про те, що її створення було синхронним з іншим нововведенням Іоанна Цимісіхія під час походу проти русів та одразу ж після його завершення. Ця нова етерія, порівняно з іншими, відомими з інших раніших тактиконів, названа не за порядком створення, а вказувала на приналежність її воїнів. Ніколас Ікономідіс припустив, що етерія піхотинців могла комплектуватися з русів¹⁸. Вжите у тактиконі означення для цих воїнів добре узгоджується тим, що відомо про русів у візантійській літературі. Так, Лев Диякон описує русів винятково як піхотинців, цю ж особливість фіксують і візантійські воєнні трактати¹⁹. Їх збірний образ як піхотинців додає аргументів на користь того, що новостворена етерія була укомплектована тими русами, які не воліли повертатися на Русь, а вирішили перейти на візантійську службу.

Повертаючись до повідомлення *Продовження Никифора* про хрещення русів у час Іоанна Цимісіхія, то у світлі інформації *Escorial Taktikon* вона має своє відповідне продовження. Руси, які мали на меті вступити на службу до імператора, прийняли хрещення, і з їх числа невдовзі й була створена етерія піхотинців. Звичайно, це не відкидає того, що до її складу могли долучитися й інші найманці, які прибули до Візантії впродовж 972-975 рр. Укладання мирної угоди з русами знову відкрило їм шлях до служби у імператора.

Наскільки вони могли скористатися цими можливостями, можна скласти уявлення за словами *Саги про Фіннбоґі Сильного (Finnboga saga ramma)*,

написаної у першій чверті XIV ст., яка дійшла у рукописі, що датується не пізніше 1350 р.²⁰. У літературі пропонувалося читати *Сагу про Фіннбоґі* як відповідь до *Vatnsdaela saga*, де також йшлося про головного героя – Фіннбоґі Асбярнарсона²¹. Подібно до інших ісландських родинних саґ, хронологія життя Фіннбоґі порушена. Його народження припадає на 920-930-ті рр., натомість свою подорож до імператора Іоанна Цимісіхія він здійснює, маючи 18 років. Звідки, на думку Сіґвуса Бльондаля та Бенедикта Бенедікса, ім'я імператора тут може бути фабрикацією, зробленою у XIV ст., коли для укладача саґи були відомими імена сучасних йому візантійських імператорів²². Це припущення вчених є малоюмовірним, оскільки порушує сам зміст саґи, але її сприйняття саґи як все ж пізньої розповіді, звичайно, є виправданим. Згідно з розповіддю саґи, Фіннбоґі приїздить до Константинополя за дорученням ярла Гакона з метою забрати борг у одного із найманців імператора:

«Є такий чоловік на ім'я Берсі, який походить із нордів. Він був одним із людей мого почту і великим купцем. Так сталося, що він зазнав фінансових збитків і втратив усе своє багатство. Тоді він попросив, щоб я позичив йому трохи грошей, і я дав йому дванадцять марок чистого срібла. Після цього Берсі інн гвіті відїхав і вже сім років не повертався. Нещодавно мені сказали, нібито він поїхав до Греції; там править король на Іоанн, чудовий воєначальник. Тепер Берсі став одним із тих, хто входить до почту короля Іоанна і перебуває там у великій шані»²³.

Далі розповідається про приїзд Фіннбоґі разом з іншими людьми ярла Гакона та його розмову з імператором, де він виклав йому свою справу та здобув прихильність імператора. Ця прихильність полягала у дозволі залишитися на зиму і торгувати без сплати мита. Лише навесні імператор змусив Берсі виплатити борг Фіннбоґі, додавши від себе відсотки, які вимагав ярл Гако́н. Сам же Фіннбоґі отримав подарунки від імператора і повернувся на Північ. Його подорож завершилася успішно, і у цьому випадку видається прикметним те, що імператор не пропонував Фіннбоґі залишитися на службі у нього. Як впливає із дозволу Фіннбоґі на торгівлю, інтереси людей ярла Гакона дуже залежали від продажу привезених товарів, тому упродовж зими вони й могли здійснювати своєї торгової справи.

Не зупиняючись тут на місіонерському запалі імператора стосовно Фіннбоґі (діалог з імператором), вкажемо на важливі особливості саґи, які дозволяють з'ясувати контекст подорожі Фіннбоґі. У діалозі героя з ярлом Гаконом зазначається відсутність Берсі вже сім років, а імператора Іоанна Цимісіхія названо чудовим воєначальником. Такі

слова для імператора були можливими лише після завершення русько-візантійської війни та особливо його східних походів. Навряд чи тут може йтися про колишні, хоча й успішні діяння Іоанна Цимісхія, коли він ще не був імператором, до того часу як імператор Никифор II Фока усунув його з армії. У тексті не вказано, що Берсі служив найманцем у Візантії всі сім років, а фіксується лише його відсутність упродовж цього часу на Півночі. Враховуючи завершення русько-візантійської війни влітку 971 р., вочевидь зникнення Берсі сталося близько 967-968 рр., а подорож Фіннбогі до Константинополя припала на 974 – весну 975 рр., звідки можна припустити, що Берсі міг у цей час (968-971 рр.) перебувати разом з армією Святослава у Болгарії. Після цього він вступив на візантійську службу і, скоріш за все, входив до складу створеної Іоанном Цимісхієм етерії піхотинців. Слова саги про належність Берсі до почту імператора, мабуть, свідчать на користь такої інтерпретації. Можливо, Берсі не єдиний із відомих із саг воїнів, які могли служити Іоанну Цимісхію. Інший текст – *Saga pro Gallfreda* (*Hallfredar saga vandæðaskálds*), яка дійшла до нас у складі *Möðruvallabók* (друга чверть XIV ст.), розповідає про пригоди скальда короля Олава Трюгвасона Галлфреда Оттарсона. Його суперник за руку Кольвіни Гріс Семінгсон свого часу перебував у Константинополі, де й служив візантійському імператору, отримавши від нього велику славу і подарунки²⁴. Сігвус Бльондаль пропонував датувати службу Гріса Семінгсона між 970 і 980 рр., мотивуючи це можливостями шлюбу Гріса і Кольвіни як 970, так і 986 р²⁵. Остання дата видається нам більш переконливою, оскільки історія Галлфреда тягнє до кінця 980-х рр. і навряд чи можна вважати виправданою тривалість візантійської служби Гріса Семінгсона близько 15-16 років. Цілком імовірно, що Гріс Семінгсон належав уже до найманців князя Володимира Святославича, відправлених до Візантії на допомогу Василію II.

Отже, прочитання наших джерел, різних за своїм жанром та походженням, дає можливість вважати, що після завершення війни з русами Іоанн Цимісхій прийняв на службу деяку групу русів, яка стала основою для новоствореної етерії піхотинців. Наскільки довго проіснувала етерія піхотинців, важко визначити. Серед великої кількості печатей воїнів етерій немає жодної, де б фіксувалася нова етерія піхотинців. Це може свідчити про інше: новостворена етерія, схоже, припинила своє існування після смерті Іоанна Цимісхія або ж у перші роки правління Василія II.

¹ Іоанн Цимісхій почав свою кампанію проти арабів одразу ж після повернення з Болгарії (Розен В.Р. *Император Василий Болгаробойца: Извлечения из лето-*

писи Яхьи Антиохийского. СПб., 1883. С. 184). Політика Іоанна Цимісхія стосовно арабів не являлася подібною до політики Никифора II Фоки як це зазвичай розглядається у літературі, див. William Garood, «The illusion of continuity: Nikephoros Phokas, John Tzimiskes and the eastern border», *Byzantine and Modern Greek Studies* 37 (2013), 20-34.

² Leonis Diaconi Caloensis. *Historiae libri decem*, ed. C.V. Hasii (Bonnae, 1829), 156.10.

³ «εἶναι δὲ τοὺς εἰληφότας τὸν σίτον φασιν ἄνδρας διςμυρίους πρὸς τοῖς διςχιλίοις, οἱ ἐκ τῶν ἐξήκοντα χιλιάδων τῆς Ῥωσικῆς στρατιᾶς τότε τὸν ὄλεθρον ἔφυγον· τὰς γὰρ τριάκοντα καὶ ὀκτὼ χιλιάδας ἡ Ῥωμαϊκὴ αἰχμὴ κατηκόντισε» (Leonis Diaconi, 156.10-14)

⁴ Шрайнер П. *Miscellanea Byzantino-Russica, Византийский временник* 52 (1991). С. 155.

⁵ Шрайнер П. *Miscellanea Byzantino-Russica*. С. 155.

⁶ Leonis Diaconi, 148-150.

⁷ Anthony Kaldellis, «The original source for Tzimiskes' Balkan campaign (971 AD) and the emperor's classicizing propaganda», *Byzantine and Modern Greek Studies* 37/1 (2013), 35-52.

⁸ Ioannis Scylitzae. *Synopsis Historiarum*, ed. I. Thurn (Berlin – New York, 1973), 310; Leonis Diaconi, 158-159.

⁹ Про так звану «історію Фок» див. Сюзюмов М. Об источниках Льва Дякона и Скилицы, *Византийское обозрение (Revue Byzantine)*, под. ред. В.Э.Регеля. Юрьев, 1916. Т. II. Вып. 1. С. 106-166; Каждан А.П. Из истории византийской хронографии. 2. Источники Льва Дякона и Скилицы для истории третьей четверти X столетия, *Византийский временник* 20 (1961). С. 106-128; Catherine Holmes, *Basil II and the Governance of Empire (976-1025)*, 94-95; Athanasios Markopoulos, «Byzantine History Writing at the End of the First Millennium», *Byzantium in the Year 1000*, ed. Paul Magdalino (Leiden, Boston, 2002), 183-199; Eirene-Sophia Klapidou, *Η Σύνοψη Ιστοριῶν τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη καὶ οἱ πηγές της (811–1057). Συμβολὴ στὴ βυζαντινὴ ἱστοριογραφία κατὰ τὸν ΙΑ΄ αἰῶνα* (Athenes, 2010).

¹⁰ Catherine Holmes, *Basil II and the Governance of Empire (976-1025)* (Oxford, 2005), 255-268, 278-298.

¹¹ Nicolas Oikonomidès, *Les Listes de présence byzantines des IXe et Xe siècles* (Paris, 1972), 255-277.

¹² Nicolas Oikonomidès, *Les Listes de présence byzantines des IXe et Xe siècles*, 261, n. 20.

¹³ Bojana Krsmanovic, «Beobachtungen zum Taktikon Escorialense», *Byzantinische Zeitschrift* 103/2 (2010), 605-637.

¹⁴ Nicolas Oikonomidès, *Les Listes de présence byzantines des IXe et Xe siècles*, 258-259.

¹⁵ Leonis Diaconi, 107.

¹⁶ Nicolas Oikonomidès, *Les Listes de présence byzantines des IXe et Xe siècles*, 271.2, 273.25. Про безсмертних див. Eric McGeer, *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century* (Washington, 1995), 199, 221, 316, 343; H. Kühn, *Die byzantinische Armee im 10. und 11. Jahrhundert* (Vienna, 1991), 243-247.

¹⁷ Nicolas Oikonomidès, *Les Listes de présence byzantines des IXe et Xe siècles*, 271.25.

¹⁸ Nicolas Oikonomidès, *Les Listes de présence byzantines des IXe et Xe siècles*, 327-328. Також М.В. Бібіков підтримав припущення Ніколаса Ікономідиса, не

додаючи інших аргументів: Бибииков М.В. Новые данные тактика Икономидиса о северном Причерноморье и русско-византийских отношениях, *Древнейшее государство на территории СССР: Материалы и исследования*. 1975. М., 1976. С. 89; його ж. *Byzantinorossica. Свод византийских свидетельств о Руси*. М., 2004. Т.1. С. 87.

¹⁹ Leonis Diaconi, 144; *Three Byzantine Military Treaties*, ed. G.T. Dennis (Washington, 1985), 280.

²⁰ *Finnboga saga ramma*, ÍF XIV, ed. Jyhannes Halldórsson (Reykjavík, 1959), 251-340.

²¹ Margret Eggertsdottir, «Finnboga saga ramma», *Medieval Scandinavia, an Encyclopedia*, ed. Ph. Pulsiano (New York, London, 1993), 194.

²² Sigvur Blöndal and Benedikt Benedikz, *The Varangians of Byzantium* (Cambridge, 1978), 196.

²³ *Finnboga saga ramma*, ÍF XIV, ed. Jóhannes Halldórsson, 286; Прицак О.Й. *Походження Русі*. К., 2003. Т. II. Стародавні скандинавські саги і стара Скандинавія. С. 320-321; *The Saga of Finnbogi the Strong*, tr. (Lanham, 1990); *Saga o Finnbogi Sильном* (Finnboga saga ramma), пер. Ф. Д. Батюшкова. М., 2002.

²⁴ *Hallfredar saga*. ÍF VIII. Ed. Einar Ól. Sveinsson (Reykjavík, 1939), 133-200.

²⁵ Sigvur Blöndal and Benedikt Benedikz, *The Varangians of Byzantium*, 194-195.

Reviews and Consequences of Terrorism Adept Ivan Kowalskyi Execution in 1878

The article analyses the resonance «Dossier of Kowalskyi» of 1878. The author describes the views of terrorist Ivan Kowalskyi, the demonstration in Odessa during his trial, social opinions about the affair and its importance to the revolutionary movement of the 70»s of the nineteenth century.

Keywords: «the Dossier of Kowalskyi», Ivan Kowalskyi, Kowalskyi's circle, «the process of 193», Odessa, terrorism, revolutionaries.

У другій половині XIX ст. самодержавна влада провела ряд реформ, які мали на меті модернізувати Російську імперію. Проте їх втілення не призвело до усунення в державі всіх суспільних суперечностей. Опозиційні та ліберальні лідери продовжували критикувати існуючі порядки. Все це відбувалося в умовах жорсткої боротьби влади із бунтівним народницьким рухом, учасники якого пропагували усунення самодержавства. Народники, натхненні революційними подіями в Європі та бажаючи помсти за переслідування, обрали терор методом політичної боротьби. Вибір відкритого протистояння з владою призвів до гучних політичних замахів та судових процесів. Усе б то нічого, але в умовах масової істерії серед противників влади з'явилося ще більше прихильників терору, а суспільство почало схвально до нього ставитись. Це призвело до суспільного стану, коли політичне вбивство ставало буденністю.

Одним із перших політичних процесів над терористами була «Справа Ковальського». Враховуючи великий резонанс, який був відзначений як сучасниками, так і дослідниками, метою даної публікації є: з'ясування впливу «Справи Ковальського» на поширення ідеології терору в Наддніпрянщині і у Російській імперії загалом; висвітлення відгуків про справу, які виражали ставлення до неї представників протигорчих сторін.

У ракурсі, зазначеному в меті публікації, «Справа Ковальського» досі істориками не розглядалась. Чимало статей про І. Ковальського опубліковано у журналі «Каторга и ссылка»²⁵. Значення процесу в контексті революційного руху знайшло відображення у працях істориків А. Туна²⁵, Н. Троїцького²⁵, П. Ткаченка²⁵. Радянський історик Ш. Левін у статті «Дві демонстрації»²⁵ акцентував особливу увагу на важливому значенні «Справи Ковальського» для радикалізації революційного руху.

Справжнім викликом для політичного світогляду суспільства 1870-х рр. став замах народниці В. Засулич на петербурзького градоначальника Ф. Трепова 24 січня 1878 р., який був неочікуваним не лише для представників влади, але й для біль-

УДК 94(477) «1878»: 323.28

© Сергій Щур
(Кам'янець-Подільський)

ВІДГУКИ ТА НАСЛІДКИ СТРАТИ АДЕПТА ТЕРОРИЗМУ ІВАНА КОВАЛЬСЬКОГО У 1878 РОЦІ

У статті розглядається резонансна «Справа Ковальського» 1878 року. Автор описує терористичні погляди Івана Ковальського, демонстрацію в Одесі під час суду над ним, відгуки про справу у суспільстві та її значення для революційного руху 70-х рр. XIX ст. в Наддніпрянській Україні.

Ключові слова: «Справа Ковальського», Іван Ковальський, гурток Ковальського, «процес 193-х», Одеса, тероризм, революціонери.

С. Щур

Отзывы и последствия казни адепта терроризма Ивана Ковальского в 1878 году

В статье рассматривается резонансное «Дело Ковальского» 1878 г. Автор описывает терористические взгляды Ивана Ковальского, демонстрацию в Одессе во время суда над ним, отзывы о деле в обществе и его значение для революционного движения 70-х гг. в Приднепровской Украине.

Ключевые слова: «Дело Ковальского», Иван Ковальский, кружок Ковальского, «процесс 193-х», Одесса, терроризм, революционеры.